

Zgodovinska nasprotja med različnimi rabami gozdov

Historical Conflicts between Diverse Uses of Forests

Franc PERKO¹

Izvleček:

Perko, F.: Zgodovinska nasprotja med različnimi rabami gozdov. *Gozdarski vestnik*, 75/2017, št. 1. V slovenščini z izvlečkom in povzetkom v angleščini, cit. lit. 12. Prevod Breda Misja, jezikovni pregled slovenskega besedila Marjetka Šivic.

Prispevek opisuje nasprotja, ki so se skozi zgodovino pojavljala na slovenskem ozemlju ob kolonizaciji, monopolu gozdov in lesa za potrebe rudnikov in fužin ter gozdni paši na primeru pogozdovanja krasa in planinske paše na Gorenjskem. Opisane so številne konfliktna situacije pri določeni rabi gozdov.

Ključne besede: gozd, kolonizacija, krčenje gozdov, rudniki, fužine, gozdna paša, planinska paša, Slovenija

Abstract:

Perko, F.: Historical Conflicts between Diverse Uses of Forests; *Gozdarski vestnik* (Professional Journal of Forestry), 75/2017, vol. 1. In Slovenian, abstract and summary in English, lit. quot. 12. Translated by Breda Misja, proofreading of the Slovenian text Marjetka Šivic.

This article presents the disagreements occurring through the history on the Slovenian territory at colonization, monopoly over forests and wood for the needs of mines and iron works and forest pasture on the example of afforestation of Karst and mountain pasture in Gorenjska region. Numerous conflict situations concerning a specific forest use are described.

Key words: forest, colonization, deforestation, mines, iron works, forest pasture, mountain pasture, Slovenia

1 UVOD

1 INTRODUCTION

Gozd in gozdarstvo sta se pogosto znašla in delovala v konfliktnih razmerah, pa tudi sama sta ustvarjala konflikte z drugimi dejanskimi ali potencialnimi uporabniki in rabami gozdov. Postavlja se vprašanje, v kolikšni meri se gozdarji tega sploh zavedamo pri izpolnjevanju predpisov in načrtov. Zavedati bi se morali, da je zakonodaja vedno povezana z določenimi interesi in da se praviloma sprejema zaradi uveljavitve določenih interesov, včasih zelo ozkih (npr. rudniki in fužinarstvo), drugič širših družbenih interesov. Z razvojem družbe sta se spreminjala pomen in vloga gozda. S spreminjanjem vloge gozda so se spreminjali tudi načini in pogoji rabe gozdov ter odnos do njih. Nekdaj normalni in splošno sprejemljivi posegi v gozd, npr. krčitve za poselitev in kmetijstvo, so postali nesprejemljivi, nekdanja splošna normalna paša v gozdovih je dandanes praviloma prepovedana. Kar je bila nekoč normalna raba gozdov, je zdaj nesprejemljivo in zakonsko prepovedano ali zelo omejeno.

2 KRČITVE GOZDOV ZA KOLONIZACIJO – OD VZPODBUJANJA DO PREPOVEDI

2 DEFORESTATION FOR COLONIZATION – FROM ENCOURAGING TO BANNING

Izkoriščanje gozda je bilo dolgo obdobje svobodno v poljedelskih skupnostih, ne pa za posameznike. V njem so se oskrbovali s kurivom in stavbnim lesom, pasli živino, nabirali steljo in lovili divjad. Gozdove so od mlajše kamene dobe naprej krčili za kmetijske potrebe. Štih (Štih, Simoniti, 2010, str. 13) ugotavlja: *Med tem ko je živel človek stare kamene dobe izključno le od lova in nabiranja divjih sadežev, je človek mlajše kamene dobe postav v prvi vrsti poljedelec in živinorejec udomačenih živali.* Ljudje so se postopno ustalili na enem mestu, zato so gozdove skrčili za prebivališča in polja.

Od obdobja neolitika naprej (4500–3500 p. n. š.) pa do 15. stoletja je človek včasih bolj, drugič

¹ Mag F. P., Slivice 34, SI-1381 Rakek, Slovenija. franc.vperko@amis.net

manj intenzivno krčil gozdove za potrebe poselitve in s tem kmetijstva.

Gozdove, ki jih je bilo v izobilju, so krčili za poselitve in kmetijstvo v predfevdalni in fevdalni dobi. Velike spremembe so nastale od konca 9. stoletja naprej, ko so se spremenile družbeno-ekonomske razmere in se je začel uveljavljati fevdalizem, pa do 10. in predvsem 11. stoletja, ko so se na našem območju oblikovala zemljiška gospostva.

Gozd, v katerem so imeli lokalni prebivalci številne služnostne pravice, gospostvom ni prinašal posebnih dohodkov. Mnogo donosnejše so bile kmetijske površine, zato je naseljevanje ob krčenju gozda že od nekdaj vodil predvsem zemljiški gospod.

Da bi zemljiški gospodje naselili neobljudeno ali malo obljudeno zemljo, ker je bilo domačih prebivalcev premalo, in tako povečali njeno donosnost ter svoje dohodke, so od 13. stoletja naprej kar nekajkrat poklicali nemške koloniste v naše kraje in jih načrtno naseljevali (Perko, 2011).

Najprej se je človek ustalil v nižinskih predelih, kjer so bile ugodnejše bivalne razmere. Ko je bil zapolnjen nižinski svet, se je v 13. in 14. stoletju naseljevanje preusmerilo v višje ležeče predele; višinska kolonizacija. Ker hriboviti svet in gorska pobočja za večja naselja niso bila primerna, so se tod uveljavili majhni zaselki ali samotne kmetije z enim kosom polja. *Posebna kolonizacijska oblika so bile sirnice, živinski dvori (švajce) v planinskih legah, ki so jih gospodje postavljali za pridobivanje sira. Planinski pašniki so se morali pod pritiskom kolonizacije umakniti še više* (Zgodovina Slovencev, 1979, str. 175).

Kolonizacija slovenskih pokrajin je bila zelo pomembna za razvoj podeželja in njegove podobe. Pod vplivom srednjeveške kolonizacije se je število naselij tako povečalo, da je ponekod preseglo zdajšnje stanje. Tudi višinska meja poljedelskih krajev je bila višja od zdajšnje. Ko so bile za tedanje razmere v veliki meri izčrpane možnosti poljedelske kolonizacije, so poslej nastajali zlasti kajzarji (Zgodovina Slovencev, 1979, str. 176).

V 15. stoletju se v naših deželah srečamo s koncem kolonizacije. Vzroki so bili številni, najpomembnejši pa je bil, da je državna zakonodaja poskušala zavarovati gozdove za potrebe rudarstva

in fužinarstva, katerih obstoj je bil odvisen od stalnega dotoka lesa, in za razvoj mest in obrti, ki so za svoj obstoj tudi potrebovale več lesa. Ne nazadnje se je s pretiranim krčenjem gozdov rušilo ravnotežje med obdelovalno zemljo in gozdom, kar je povzročilo številne hudournike in odplavljanje prsti ter propad številnih naselij.

Na gozd in gozdarsko politiko so pomembno vplivala tudi mesta, in sicer kot porabniki lesa za kurjavo in za številne obrti, ki so predelovale les. *Mesta (in z njimi povezano meščanstvo), ki so v slovenskem prostoru nastajala zlasti v 13. stoletju, so bila pojav, ki je povsem spremenil tradicionalno podobo fevdalne družbe visokega srednjega veka. Na podlagi ponovne oživitve denarnega gospodarstva ter z njim povezanega razvoja obrti in trgovine, ki sta se ločili od agrarne proizvodnje, so začele nastajati koncentrirane naselbine, katerih prebivalci so se prevladujoče ukvarjali s trgovsko in z obrtno dejavnostjo. Tudi v pravnem oziru so te naselbine in njihovi prebivalci predstavljali posebne, od agrarnega okolja ločene skupnosti* (Štih, 2010, str. 157).

Poleg poljedelstva so se pojavile nove gospodarske panoge. Kot samostojna veja gospodarstva se je izoblikovala poklicna obrt. Središča poklicnih obrtnikov so bila meščanska naselja, ki so se združevali v cehih in so imeli mestne pravice. Z mitnicami so varovali mestne obrtnike pred konkurenco podeželske obrti in obrtjo drugih mest. Delitev dela med meščanskimi in poljedelskimi naselbinami je zelo vplivala na celotno gospodarstvo. Mesta, rudarska in fužinarska naselja so poslej omogočala prodajanje poljedelskih pridelkov na svojih tržiščih.

Le v Primorju in Istri so koncentrirane naselbine, od katerih so se nekatere, npr. Trst ali Koper, imenovala tudi civitates; so precej starejše in imajo naseljitveno kontinuiteto z antiko.

3 MONOPOL RUDNIKOV IN FUŽIN NAD GOZDOVI IN LESOM

3 MONOPOLY OF MINES AND IRON WORKS OVER FORESTS AND WOOD

Dokler ni nastala industrijska raba (poraba) lesa, so prebivalci (podložniki) gozdove uporabljali relativno svobodno in dejansko večnamensko:

les za kurjavo, gradnjo in obnovo bivalnih ter gospodarskih objektov, pa za različno orodje in naprave, do določene mere tudi za prodajo. V gozdovih so pasli živino, v njih so nabirali steljo, gozdove klestili za zimsko prehrano ovc in koz. Najpomembnejši vpliv, ki je vplival na delež gozdov in njihovo razprostranjenost, pa je bilo njihovo krčenje za poselitev in kmetijske namene, zato je bilo ob razvoju rudarstva in fužinarstva prvo na udaru.

V zgodnjem obdobju fevdalizma na pretežnem delu slovenskega ozemlja (izjema je bila okolica Trsta) še ni bilo nobenih osnov in sistematičnih ukrepov za varovanje gozda in glede preskrbe z lesom. Velike spremembe pa so nastale v 14. in 15. stoletju, ko so na našem ozemlju začela nastajati rudarska in železarska podjetja. Tedaj so se deželni knezi, ki so imeli – da bi povečali svoje dohodke –, velik interes za uspevanje takih podjetij, spomnili, da imajo kot vrhovni fevdalni gospodje tudi vrhovno oblast nad gozdovi (Žumer, 1968, str. 43). Nova dejavnost se je opirala na dve temeljni surovini: rudo in les.

Že pred ustanavljanjem fužin in steklarn (glažut) so les potrebovali trgi in mesta, ladjedelnice, obrt, pa tudi pristanišča za tedanje trgovino z lesom; fužine in glažute so se torej pojavljale kot nove porabnice. Zato je oblast obe osnovni surovini – rudo in les – preprosto monopolizirala v korist novih podjetij. Tako so za Kranjsko sprejeli številne rudarske rede (1515, 1530, 1553, 1575). Leta 1575 uveljavljen Karolinški rudarski red izrecno poudarja, da so vsi visoki in črni (igličasti) gozdovi last deželnega kneza (kameralno imetje) in da bo z njimi razpolagal izključno deželni knez (Žumer, 1968, str. 43). Na tej podlagi so dodeljevali gozdne predele in posamezne gozdove v monopolno izkoriščanje rudarskim in železarskim podjetjem. Rudarski red je določal, da je les prednostno in trajno namenjen za potrebe rudnikov in fužin, vseboval pa je tudi nekatere določbe glede gospodarjenja z gozdovi: ne delati škode, ne krčiti gozdov za laze, ne gojiti preveč živine, zlasti ne koz, preprečevati požare, ne obsekovati vej, ne odstranjevati lubja s stoječega drevja, ne navrtavati drevja zaradi pridobivanja smole itn. (Žumer, 1968, str. 43).

Tudi s številnimi gozdnimi redi, ki so sledili rudarskim redom, so oblasti varovale gozd in ga namenile rudarstvu in fužinarstvu (Smole, 1987, Mihelič, 1987). Smoletova (1987, str. 5) navaja: *Gozd in vod, železo in sol so bili v 16. stoletju, prav tako kot danes, krepke korenine štajerskega gospodarstva. In nadaljuje: Temeljni pogoj za uspevanje obeh teh glavnih štajerskih rudniških obratov je bilo vzdrževanje gozdov, ki so dobavljali rudnikom potrebni stavbni les, plavžem in fužinama gorivo pa tudi materiala za vodne grablje, mostove in splave, s katerimi so prevažali železo in sol.*

Toda gozd je bil ogrožen od vseh strani. Kmetje so skušali svojo skopo orno zemljo in zlasti živinorejo, svoj najizdatnejši vir prehranjevanja, razširiti na račun gozda (Smole, 1987, str. 5).

Podobno je ugotavljala Miheličeva (1987, str. 5): *Posebna skrb za gozdove se je odražala v nastajanju posebnih predpisov, rudarskih (od 14. stoletja) in nekoliko mlajših gozdnih redov. Njihova določila so skušala s poostrenim nadzorom preprečiti nepremišljeno izrabo gozdov ali celo iztrebljanje v korist obdelovalnih površin, uporabnike gozdov so usmerjale v smotrno izkoriščanje in nego gozdov ter si tako prizadevala za urejeno gozdno gospodarstvo.*

Tudi Kordiš (1986) poroča, da so za potrebe rudnika in topilnice razglasili gozdove številnih gospošteev za rezervatne. Z povečevanjem pridobivanja živega srebra se je večala tudi potreba po lesu, vedno več gozdov je bilo treba nameniti idrijskemu rudniku. *Gozdove, ki jih je potreboval rudnik, so torej širili več kot dve stoletji* (Kordiš, 1986, str. 28).

Monopol pri preskrbi z lesom rudnikom in fužinam pa odgovarjal niti kmetom, tedaj še tlačanom, in ne zemljiški gospodi, ki od fužin ni pričakovala nobenih dohodkov. Žumer (1968, str. 44) ocenjuje tedanje razmere takole: *Oblast je postala zaveznica gozdov, ne zaradi neke načelne lesnogospodarske politike, temveč izključno zaradi zagotovitve trajne preskrbe prednostno upoštevane gospodarske panoge z lesom. Zemljiška gospoda se pa nasprotno ni ogrevala za razvojne koncepte, ki se z njenimi niso ujemali; več dohodkov si je obetala od gostejše naselitve in od večjega števila podložnikov, četudi na račun gozdov, medtem ko z metalurgijo ni imela nobenih skupnih gospodarskih*

interesov. Graščine so iz prednjih razlogov kmete prej ščitile in zagovarjale, kakor pa pomagale podjetjem pri uveljavljanju določb rudarskega reda in izvajanju kazni.

Nasprotja in spori so se vse bolj množili. Rudarska in železarska podjetja so se najbolj pritoževala zaradi požiganja, krčenja, gozdne paše in pustošenja gozdov, vsako njihovo ravnanje proti kmetom je bilo pod vplivom strahu, da bo zmanjkalo lesa za redno obratovanje.

Bistveno so se razmere spremenile v poznejših časih, ko se je fevdalizem znašel v slepi ulici in ko je bilo zaradi gostejše prometne mreže mogoče les bolje vnovčiti za vse druge namene, kakor so ga odkupovale fužine. Monopol je izgubil svoj prvotni ugled in veljavo že pred tem, ko ga je leta 1781 s svojimi daljnosežnimi reformami ukinil cesar Jožef II.

4 GOZDNA PAŠA

4 FOREST PASTURE

Vse do 15. stoletja so podložniki za plačilo v denarnih ali naturalnih dajatvah večinoma dokaj neovirano izkoriščali pašo na pašnikih in gozdovih, ki so bili v posesti zemljiških gospodov ali srenj (Britovšek, 1964, str. 121). V zgodnjem srednjem veku zemljiški gospodje še niso imeli interesa, da bi jim kratili to pravico; sčasoma pa so se razmere spremenile. Nastajanje fevdalne centralistične države, razvoj železarstva in rudarstva, stalno jačanje moči meščanstva, postopna zamenjava plemiške z najemniško vojsko, vedno večje izredne davčne naklade zaradi stalnih vojn s Turki – vse to je povzročilo temeljite družbenorazredne in upravnopolitične spremembe, ki so privedle zemljiško gosposko gospodarstvo do krize. Vse te spremembe so silile zemljiške gospode, da v tekmovanju z meščanstvom ne zaostajajo in da si pridobijo čim več dohodkov (Britovšek, 1964, str. 121).

Paša živine v gozdovih je ovirala in oteževala obnovo gozdov. V gozdovih so največjo škodo povzročale koze. Skozi vso zgodovino se srečujemo s številnimi zakonskimi ukrepi, ki so prepovedovali pašo koz v gozdovih in omejevali njihovo rejo. S povečevanjem pomena gozda in vse večjo uporabo in rabo lesa so začeli omejevati pa tudi preprečevati gozdno pašo ne le koz, ampak vse živine.

4.1 Nasprotja med pogozdovalci Krasa in (Kraševci) pašnimi upravičenci

4.1 Conflicts between people responsible for reforestation and pasture beneficiaries (Karst inhabitants)

V zgodnjem novem veku, okoli leta 1500, se je začela postopna razgradnja kraških gozdov, ki je trajala vse do sredine 19. stoletja, ko se je začela ponovno pogozditev skoraj golega krasa, ki so jo spremljali številni spori med gozdarji in oblastjo ter pašnimi upravičenci.

Panjek precej ostro in za miselnost gozdarjev skoraj nerazumljivo ocenjuje spore med gozdarji in pastirji: *Tako kot na Krasu, se je v vsej Evropi v 18. in še bolj v 19. stoletju »razvil konflikt med gozdarji in pastirji za uporabo gozda«* (Panjek, 2015, str. 104). V nadaljevanju razprave utemeljuje svoja stališča in ugotavlja, da so Kraševci imeli tak kras, kakršnega so sami oblikovali, rabili in ohranjali pri življenju. To je bilo lepo vidno tudi s stališča kraških kmetov do pogozdovanja, ki sta ga takrat zagovarjala tržaška mestna elita in avstrijska gozdarska stroka. Oboji so menili, da je treba kras nameniti gozdu, kar je pomenilo popolno spremembo rabe, kakršno so razvili in izvajali tamkajšnji prebivalci. Tako korenita sprememba rabe je napovedovala zrušitev obstoječega ekonomskega sistema in razumeti moremo, da so Kraševci temu nasprotovali in se upirali.

Na koncu so povsod »zmagali gozdarji«, saj sta jih podpirala »ves administrativni državni aparat in ideologija sloja lastnikov«. *Osti novodobnih gozdarjev so bile uprte proti tradicionalnim oblikam gospodarjenja z gozdnimi viri, za opredelitev katerih sta bila predlagana koncepta »večnamenski obdelovalni sistem« in »integralna ekonomija gozda«* (Panjek, 2015, str. 104).

Kraševci so ob upoštevanju talnih razmer zemljišča namenili njivam, vinogradom, travnikom, pašnikom ali gozdu. Medtem ko je bila skrb za njive, vinograde in travnike prepuščena posameznikom, je bila skrb za pašnike in gozdove praviloma skupna. Pri kolektivni obliki rabe naravnih virov se lahko pojavlja vprašanje njihove trajne in vzdržne rabe. Učinkoviti in trajnostni načini izkoriščanja naravnih virov lahko obstajajo tudi pri kolektivni rabi, vendar pod pogojem, da se

med neposrednimi uporabniki oblikujejo ustrezni institucionalni okviri in dogovori o pravih rabe, ki jih morajo upoštevati vsi uporabniki. Tako se na krasu (kot povsod drugod) srečujemo z dilemo, ali skupne pašnike (pozneje tudi gozdove) razdeliti ali jih uporabljati kot skupno dobro. Posamezne skupnosti so to dilemo reševale dokaj različno, še vedno pa so na krasu prevladovali skupni pašniki (Perko, 2016, str.33).

Do zemljiške odveze in odprave servitutov so prebivalci (kmetje - podložniki) gozdove in pašnike uživali kot skupno lastnino. Medtem ko so posamezni podložniki in pozneje kmetje še skrbeli za obdelovalne površine, pa za skupne površine, posebno še za pašnike, ni skrbel nihče; bili so v brezupnem stanju. Po dokupu služnostnih pravic je do konca 19. stoletja postopno večina gozdov prešla v zasebno kmečko last. Drugače pa je bilo s pašniki. Čeprav zahteve po razdelitvi segajo v osemnajsto stoletje in je bilo sprejetih več patentov, uredb in navodil o razdelitvi srenjskih pašnikov (1768, 1770, 1771, 1780, 1808, 1811, 1853; Perko 2013, str. 35–36), je bil v devetnajstem stoletju še velik del pašnikov nerazdeljen; vsi so jih izkoriščali, zanje pa praktično ni skrbel nihče. V najslabšem stanju so bili pašniki na krasu in prav obubožane, zakrasele pašniške površine so v drugi polovici devetnajstega stoletja postale predmet pogozdovanja krasa.

Pogozdovanje krasa ni bilo le tehnično zahtevno, bilo je tudi velik socialno-ekonomski zalogaj. Na golih kamnitih kraških tleh, izpostavljenih sončni pripeki in orkanski burji, kjer je le tu in tam rastla kakšna trava ali objeden in zakrnel grm ali drevo, je bilo težko pričakovati, da bi bilo take površine mogoče pogozditi. Kljub revnemu zelenju na kamnitem svetu so kmetje tam pasli svojo živino, na malo boljnih pašnikih govedo, na bolj pustih ovce in koze, ki so onemogočale, da bi zakrnel grm ali drevo moglo kaj več kot nekaj časa le životariti, dokler ni usahnilo. Revni kraški prebivalci še tako pustih in s prehrano zelo revnih pašnikov niso hoteli, mnogokrat pa zaradi skrbi za golo preživetje tudi niso mogli prepustiti pogozdovanju. Mnogi, čeprav še zdaleč ne večina, so se zavedali, da se z vsakim izgubljenim hektarjem gozda, celo z vsakim izgubljenim drevosom dolgoročno poslabšujejo razmere za

kmetovanje, za njihovo preživetje. Pa vendar so tisti trenutek, ko so pašnik prepustili pogozdovanju, izgubili del nujno potrebne krme za živino. Res bi se zaradi pogozditve najbolj izpostavljenih leg čez nekaj let razmere izboljšale tudi na okoliških kmetijskih površinah, toda oni so morali preživeti tu in danes. Zato moramo razumeti, da so ves čas pogozdovanja krasa nastajali spori, tudi medsebojna obračunavanja med gozdarji in kmeti – pašnimi upravičenci (Perko, 2016, str. 98). Tudi marsikateri borov nasad je bil uničen (Perko, 2016, str. 113) ali je pogorel zaradi podtaknjene požara. Iz Velikega Dola je dopisnik v časnik Soča leta 1883 med drugim zapisal, kakšne so bile posledice pogozdovanja krasa: *V ti občini je prišlo čez polovico pašnikov v prepoved, da se ne sme po njih živina pasti. Dokler so bili vsi pašniki paši odprti, so redili tukajšnji občinarji 300 do 350 ovac in 120 do 130 glav goveje živine. Od tistega časa pa, odkar pogozdenje traja, zginile so vse ovce izven petih, katere so še za žalosten spomin nekdanjemu krdelu; število goveje živine se je pa znižalo od 130 na 60 glav. Tu je toraj zadosti razumno, da se je tudi blagostanje kmetovo popolnoma posušilo, ker z živino je zginilo mleko, sir, volna in prepotrebni gnoj, ki je prva podlaga kmetijstvu na Krasu.* (Perko, 2016, str. 116). Sicer ni bilo povsod vse tako črno, vendar so se dogajali tudi takšni in podobni primeri. Gozdarji so v boju za izpolnitev načrtov osnovanja novih borovih nasadov izgubili občutek za težave posameznih sosesk. Še na nekaj velja opozoriti, kar potrjuje Panjekovo trditev: pritožbe sosesk proti vključitvi določenih površin v pogozdovalni kataster so bile praviloma neuspešne, čeprav so včasih potovale do Dunaja (Perko, 2016, str. 156–163).

Še en spor med Kraševci in gozdarji je potekal ob pogozdovanju krasa. Ko je Koller leta 1859 pokazal in dokazal, da je nerodovitni kraški svet mogoče pogozditi le s črnim borom, so Kraševci še kar nekaj desetletij vztrajali pri setvi in sajenju listavcev, čeprav ni bilo uspehov. Kraševci se nikakor niso mogli ali hoteli sprijazniti s črnim borom. Vztrajali so pri listavcih, saj so jim listnati gozdovi skozi dolgo obdobje omogočali panjevsko gospodarjenje in jim tako zadovoljevali vse potrebe na kmetiji. V listnatih gozdovih so kmetje tudi pasli svojo živino, v njih so dobili steljo, hkrati

pa so posušene veje dreves in grmov pozimi uporabljali za krmo. Pogozdovanje, posebno še pogozdovanje s črnim borom, ki mu je sledilo omejevanje paše, ter omejevanje tradicionalne rabe preostalih gozdov je za Kraševce pomenilo ogrožanje njihovega tradicionalnega ekonomskega sistema in njihovega obstoja, zato so se temu upirali.

4.2 Nasprotja med pašnimi upravičenci in gozdarstvom na Gorenjskem

4.2 Conflicts between pasture beneficiaries and forestry in Gorenjska region

V alpskem svetu so gosposke in podložniki poleti imeli živino na alpski paši. Na bližnjih pašnikih so pasli le vprežno živino, ki so jo potrebovali za delo. V zgodnji spomladi so to živino gonili na služnostne in srenjske pašnike v bližini domov. Na planinskih alpskih pašnikih so začeli pasti v drugi polovici maja, pretežno pa šele junija. Alpsko pašno območje so razdelili tako, da so v prvi polovici junija pasli na nižje ležečih pašnikih, v drugi polovici pa na višjih legah. Na alpskih

pašnikih so živino navadno pasli tri do šest mesecev (Britovšek, 1964, str. 126).

Vse do 15. stoletja so podložniki za plačilo v denarnih ali naravnih dajatvah večinoma dokaj neovirano izkoriščali pašo na pašnikih in gozdovih, ki so bili v posesti zemljiških gospod ali srenj. V zgodnjem srednjem veku zemljiški gospodje niso imeli interesa, da bi jim to pravico kratili (Britovšek, 1964, str. 121). S prihodom rudarstva in fužinarstva so se razmere spremenile. Rudarstvo in fužinarstvo sta namreč potrebovala vse več lesa, varstvu gozdov so začeli posvečati več pozornosti.

Poleg omejevanja kolonizacije (krčitve gozdov za namene poselitve in kmetijstva) in poskusov zmanjševanja služnostnih pravic je bilo omejevanje ali prepoved paše glavna težava za kmečko prebivalstvo, ki se je v pomembnem deležu preživljalo z živinorejo. To je bilo posebno pomembno na Gorenjskem. Takole o tem poroča Britovšek (1964, str. 122): *Zaradi navedenih gospodarskih sprememb v zemljiškogospodskem sistemu gospodarstva v 15. stoletju so začele zemljiške gosposke bolj omejevati pašne pravice.*

Slika 1: Pogozdovanje golega Krasa (Vir: Zavod za gozdove Slovenije, OE Sežana)
Figure 1: Reforestation of Karst (Source: Slovenian forest service, OE Sežana)

Spori zaradi omejevanja pašnih pravic na planinah Gorenjske, ki so se začeli v začetku 16. stoletja, so se zavlekli v 20. stoletje.

Pritožbe zaradi omejevanja pašnih pravic so bile že v poznem srednjem veku vse pogostejše. Tako so med številnimi pritožbami podložnikov ob znanem slovenskem kmečkem uporu leta 1515 uporni kmetje ponekod posebej poudarjali, da jim gosposke kratijo pašne pravice.

Blejski in bohinjski podložniki so med pritožbami navedli, da zemljiški gospodje vključujejo v svojo dominikansko posest srenjska zemljišča. Radovljiški in blejski podložniki so se zlasti pritoževali glede omejevanja svoji pravic do alpske paše. Pravico do izkoriščanja alpskih pašnikov so si ponekod zemljiške gosposke pridržale izključno zase, navadno pa so alpske pašnike prepuščale za plačilo podložnikom v izkoriščanje. Na področju zemljiške gosposke Bled in Radovljica je skoraj vsak celak imel planinski pašnik ali pa vsaj svoj delež pri planinski srenji. Nekateri podložniki zemljiške

gosposke Radovljica so uživali pravico do planinske paše celo zastonj. Kakor je razvidno iz številnih pritožb blejskih in radovljiških podložnikov, sta zemljiški gosposki v 15. stoletju pričeli v večjem obsegu omejevati njihove pravice do planinske paše (Britovšek, 1964, str. 122).

Boj za pašne in gozdne pravice med podložniki in zemljiškimi gosposkami je od 16. stoletja naprej zavzemal vedno večji obseg (Britovšek, 1964, 124). Pravde podložnikov in zemljiških gospodov so bile skoraj na dnevnem redu, saj so ponekod začeli s posebnimi dajatvami obdavčevati nekdanjo svobodnejšo pašno pravico, drugod pa so jo začeli omejevati ali celo prepovedovati. Omejevanje podložniških pašnih pravic je potekalo na območju posameznih zemljiških gosposk zelo različno.

S ponovno oživitvijo rimskega prava v 17. in 18. stoletju so se postopoma uveljavili novi odnosi, ki so zemljiškim gospodom omogočali še večje omejevanje podložniških pašnih pravic (Britovšek, 1964, str. 124).

Slika 2: Plavž na Javorniku (Vir: Fototeka Gornjesavskega muzeja)

Figure 2: Blast furnace on Javornik (Source: : Fototeka Gornjesavskega muzeja)

Na Gorenjskem je nastalo veliko omejevanje paše sredi 19. stoletja zaradi odkupa gozdnih služnosti in še posebno po letu 1871, ko je Kranjska industrijska družba (KID) kupila veleposestvo Bled z zemljiško in gozdno površino, veliko 28.458 hektarjev, plavž na Savi, dve pudlarski peči s pripadajočimi napravami, žagami in mlini, posest na Starem plavžu, fužine v Mojstrani in Globokem, rudnik Savske jame, rudnik manganove rude na Begunjščici ter pravice ribolova na Podkorenski Savi, Radovni in Bohinjskem jezeru. V posestnem kompleksu so bili rezervatni gozdovi v občinah Kranjska Gora, Podkoren, Gozd, Pišenca, Martuljek, gozdovi okrog Savskih jam, Jekel, Mežaklja in Belca (Vilman, 2003, str. 9).

V omenjenih gozdovih so pašni upravičenci z zaraščanjem svojih pašnikov le-te izgubljali, saj so jih gozdarji vključevali v gozdove in v njih prepovedovali pašo. *Sestavljalec načrta je (1859 op. Perko) ugotovil, da lov in gozdna paša ne prinašata pomembnega dohodka. Zaradi pretirane paše naravno pomlajevanje ni bilo učinkovito, zato je načrtovalec predvidel pogozdovanje. V dveh letih so s smrekovim semenjem zasejali 50 hektarjev čistin. Seme je lepo vzklilo, kar je potrdil tudi pristojni uslužbenec, vendar je živina pozneje uničila skoraj ves smrekov mlaj* (Vilman, 2003, str. 49-50).

Z gozdovi Pokljuke in Ribšice (17.180 johov = 9.880 ha), kjer je imelo 460 posestnikov iz blejskega in bohinjskega okraja služnostne pravice, je upravljal gozdni urad blejske gosposčine, ki je zaposlilo gozdarja, gozdarskega uradnika in osem gozdnih čuvajev (Vilman, 2003, str. 50). Tako številčna zasedba je bila potrebna zaradi pogostih zlorab in velikega števila prekrškov, poleti zaradi čred domačih živali. Samo v desetih mesecih so gozdni čuvaji prijavili deželnemu uradu 1.526 gozdnih kršiteljev (Vilman, 2003, str. 50).

Načrt (Gozdnogospodarski načrt za gozdove gosposčine Bled na Pokljuki in Ribšici iz leta 1859) je predvideval, da lahko blejska gosposka zaradi pretirane paše izloči vsako leto šestino gozdov in v njih prepove pašo. Tako bi letno zavarovali 2.863 joh (1.646 ha) gozdov (Vilman, 2003, str. 50). *Načrt je bil izdelan na podlagi gozdnega patenta iz leta 1852, ki je predpisoval ohranjanje gozdne površine s prepovedjo spremembe njene namembnosti, obvezno pogozdovanje posek, izločanje varovalnih gozdov*

na izpostavljenih lokacijah, nedeljivost občinskih gozdov in organizacijo gozdne uprave, ki je pridobila politično in strokovno oblast pri gospodarjenju z gozdovi (Vilman, 2003, str. 48).

Ko je gozdove prevzela KID, so se začeli zapleti in težave, saj ni bil dokončan odkup servitutov, gozdarji pa so z izločanjem površin zmanjševali obseg pašnih površin. Novice (1873, št. 45) so prinesle dopis, v katerem avtor sporoča: *Dolgo časa se že pravdamo zastran gozdov, sl. vlada nam je privolila, da bi se gozd razdelil; al družba (KID) se je pritožila na višo gosposko, in reč je popolnoma zaostala.*

Problematiko je obravnaval Deželni zbor Kranjski, dr. Poklukar in enajst družbenikov; interpelirali so c. k. vlado, *ali jo je volja, po vsi moči skrbeti za to, da se odškodovanje za gozdne in pašne pravice opravičenih Blejskih in Bohinjskih sosesk nemudoma izvrši in da se do tod gozdno nadzorstvo ne bo vodilo v škodo pripoznanih pravic seljakov in v škodo kmetijstva in živinoreje teh krajev* (Novice, 1874, št. 1).

Novice (1874, št. 24): *Po tožbah, preiskavah in kaznih, ki se nam zavoljo gozdov in pašnikov celo leto ne pretrgajo, tako da je skoraj vsak teden velik del moških vsake vasi v Radolici, je zadnje dni imenovani gozdnar (Seitner) po Bledu in Bohinji dal oklicati prepoved, po kateri nam je večji del naših planinskih pašnikov zaprt. Ta prepoved nam namerava v soseski Bistriški zapreti paše 1.944 oralov, v Srednji vasi 390 oralov, v Blejski občini 1.345 in Gorjanski 1.136 oralov. Kje bomo svojo živino pasli, kako jo bomo prerediti, ako pri tem ostane, res ne vemo; še manj pa razumemo, kakošno veljavo obrtniška družba (KID) hoče pustiti veljavni razzodbi c. k. deželne komisije, sklenjeni že leta 1868, v kateri nam je odločno pripoznana pravica paše za navedeno število živine z natančnim zaznamovanjem kosov, v katerih smemo pasti.*

Leta 1876 je spore obravnavala tudi Kmetijska družba Kranjska. Da bi rešili težave, so se leta 1877 srečali predstavniki Kmetijske družbe Kranjske, zastopniki KID in zastopniki prizadetih pašnih upravičencev, vendar so vztrajali vsak pri svojem. Kmetijska družba in upravičenci so zagovarjali svoje pravice na podlagi pašnih pravic iz preteklosti in s tem, da so v katastru površine vodene kot pašniki. KID pa je zagovarjala, da je po stanju

na terenu to gozd in po gozdnem patentu iz leta 1852 tam paša ni dovoljena.

To ni bila težava le na Kranjskem. S podobnimi težavami, ki jih je povzročil avstrijski gozdni patent iz leta 1852, so se srečevali tudi v drugih avstrijskih deželah. Na državnem zboru na Dunaju je leta 1879 poslanec iz gornjega avstrijskega Bärnfeinda med drugim povedal: *Tudi jaz moram reči, da načrt nove gozdne postave je prav malo prida, vsaj ta postava bi celo nič ozira ne jemala na planinske dežele (Gornje Štajersko, Koroško, Kranjsko, itd.), kajti njeno glavno načelo je: gozd in povsod le gozd vzdrževati in povekšati, vse drugo na planinah pa in zlasti pašo zatreti, če tudi se s tem žalijo postavne pravice upravičencev* (Novice, 1879, št. 22).

Deželni zbor Kranjski je zaplete med gozdarstvom in pašništvom na Gorenjskem obravnaval tudi februarja 1896, o čemer so poročale Novice (1896, št. 7). Poslanec Ažman je v daljšem govoru opisal propadanje živinoreje na planinah, ker so kmetom omejevali pašne pravice. Ocenjeval je, da gozdna postava (1852) preveč varuje gozdove na

škodo pašnikov, poleg tega pa se *gozdna postava napačno izpeljuje. Gozdi se previsoko cenijo, pašniki prenizko. Govornik je apeliral na vlado, da varuje cesarju zvestega kmeta. Deželni predsednik baron Hein je poslancu ugovarjal: Gozdna postava se ne more le na ljubo in v prid kmetu ob ednem pa na škodo drugim premeniti. Ne le kmetje, temveč Kranjci sploh so zvesti državljeni. Skrbeti moramo za vse stroke narodnega gospodarstva.*

4.3 Gozdna in planinska paša dandanes

4.3 Forest and mountain pasture today

Vochl in Vidrih (2013, str. 355) ugotavljata, da sta dandanes v Sloveniji dve tradicionalni rabi, ki vključujeta pašo živine pod drevesnimi krošnjami. Prva je: *Na planinah Jelovice, Pokljuke in Pohorja se v poletnem času večinoma mlada goveja živina ter krave s teleti pasejo na zeliščnem sloju v sestojih navadne smreke, včasih tudi jelke in bukve.*

Drugo obliko drevesno-pašne rabe z daljšo zgodovino pa najdemo na travnikih nižinskega Krasa, v okolici kobilarne Lipica.

Slika 3: Tehtanje oglja pri prevzemu za fužino (Vir: Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

Figure 3: Weighing of charcoal for the acquisition of blast furnace (Source: Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

Pri nas je paša v gozdu s Pravilnikom o varstvu gozdov sicer dovoljena, vendar le v primerih, če so za to izpolnjeni določeni pogoji. Pravilnik o varstvu gozdov, 2009. Ur. list RS, št. 114/2009:

Z gozdnogojitvenim načrtom se lastniku lahko dovoli pašo živine v gozdu, če ni v nasprotju s funkcijami gozdov, ki so določene v gozdnogospodarskem načrtu, in če je izpolnjen eden od naslednjih kriterijev:

- *Nizko produktiven gozd oziroma gozd, kjer je načrtovana sečnja manjša od 5 m³ na ha in predstavlja celoto z obstoječo pašno površino;*
- *Zemljišče v zaraščanju, ki je v gozdnogospodarskem načrtu določeno kot gozd ali drugo gozdno zemljišče in predstavlja funkcionalno nadaljevanje pašnikov ali se vključuje v celoto pašnih planin;*
- *Gozd v razvojni fazi debeljaka, ki obdaja pašno površino; če paša ne bo ogrozila njegovega nadaljnjega razvoja.*

V gozdnogojitvenem načrtu, ki dovoljuje pašo v gozdu, se določi obremenitev glav velike živine na hektar glede na vrsto živali in njen vpliv na tla in gozd.

Za pašo določen gozd mora biti z ograjo ločen od ostalega gozda.

Veljalo bi razmisliti, kako v večji meri izkoristiti potencial grmišč, pa tudi neperspektivnih malodonosnih gozdov brez prave zasnove na dobrih rastiščih na območjih z veliko gozdnatostjo, ki jih z neposrednimi ali posrednimi melioracijami ne nameravamo preoblikovati v gozd. Ena od možnosti je paša, seveda pa se tod pašništvo takoj sreča v konfliktu z velikimi zvermi. Vendar bo nekaj le treba storiti; v Sloveniji imamo preveč »nikogaršnjih« površin.

5 POVZETEK

Z razvojem družbe sta se spreminjala pomen in vloga gozda, zaradi česar so se spreminjali tudi zakonodaja ter načini in pogoji rabe gozdov in odnos do njih. Dokler ni bilo industrijske rabe (porabe) lesa, so prebivalci (podložniki) gozdove uporabljali relativno svobodno in dejansko večnamensko: les za kurjavo, gradnjo, izdelavo različnega orodja, v gozdovih se je pasla živina, v njih so nabirali steljo. Najpomembnejši vpliv, ki

je vplival na delež gozdov in njihovo razprostranjenost, pa je bilo njihovo krčenje za poselitev in kmetijske namene, zato je bilo ob razvoju rudarstva in fužinarstva prvo na udaru.

V prispevku obravnavamo konflikte le nekaterih rab gozdov: krčitve za poselitev in kmetijstvo, rudarstvo in fužinarstvo, pogozdovanje krasa in gozdno pašo. Od neolitika naprej (4500–3500 p. n. š.) pa do 15. stoletja je človek krčil gozdove včasih bolj, drugič manj intenzivno. Gozdove, ki jih je bilo v izobilju, so krčili za poselitev in kmetijstvo v predfevdalni in fevdalni dobi. Velike spremembe so nastale od konca 9. stoletja, ko so se spremenile družbenoekonomske razmere in se je začel uveljavljati fevdalizem, pa do 10. in predvsem 11. stoletja, ko so se na našem območju oblikovala zemljiška gospodstva. Gozd, v katerem so imeli lokalni prebivalci številne služnostne pravice, gospodvom ni prinašal posebnih dohodkov. Mnogo donosnejše so bile kmetijske površine, zato je že od nekdaj naseljevanje ob krčenju gozda vodil predvsem zemljiški gospod.

Vse do 15. stoletja so podložniki za plačilo v denarnih ali naturalnih dajatvah večinoma dokaj neovirano izkoriščali pašo na pašnikih in v gozdovih, ki so bili v posesti zemljiških gospodov ali srenj. V gozdovih so največjo škodo povzročale koze. Skozi vso zgodovino se srečujemo s številnimi zakonskimi ukrepi, ki so prepovedovali pašo koz v gozdovih in omejevali njihovo rejo. S povečevanjem pomena gozda in vse večjo uporabo ter rabo lesa so začeli omejevati in tudi preprečevati gozdno pašo ne le koz, ampak vse živine. Tako od 16. stoletja naprej traja boj za gozdne in pašne pravice med zemljiškimi gospodskami in podložniki.

Gozdnogospodarski načrt za gozdove gospoščine Bled na Pokljuki in Ribšici iz leta 1859 je predvideval, da blejska gosposka zaradi pretirane paše lahko vsako leto izloči šestino gozdov in v njih prepove pašo. Tako bi na leto zavarovali 1.646 ha gozdov. Spori med pašnimi upravičenci in gozdarji so nastajali tudi pri izločanju površin za pogozdovanje na temelju zakonov o pogozdovanju krasa. Pogozdovanje krasa ni bil le tehnično zahteven problem, bil je tudi velik socialno-ekonomski zalogaj. Še tako pustih in s prehrano zelo revnih pašnikov revni kraški

prebivalci niso hoteli prepustiti pogozdovanju; mnogokrat jih tudi niso mogli zaradi skrbi za golo preživetje. Zato moramo razumeti, da so ves čas pogozdovanja nastajali spori, tudi medsebojna obračunavanja med gozdarji in kmeti – pašnimi upravičenci.

V zadnjega pol stoletja smo gozdarji v Sloveniji z opuščanjem rabe kmetijskih zemljišč »pridobili« veliko grmišč in malodonosnih gozdov. Veljalo bi razmisliti, kako v večji meri izkoristiti potencial grmišč, pa tudi neperspektivnih malodonosnih gozdov brez prave zasnove na dobrih rastiščih na predelih z veliko gozdnatostjo, ki jih z neposrednimi ali posrednimi melioracijami ne nameravamo preoblikovati v gozd. Ena od možnosti je paša, seveda pa je pašništvo takoj v konfliktu z velikimi zvermi. Vendar bo nekaj le treba storiti, v Sloveniji imamo preveč »nikogaršnjih« površin.

5 SUMMARY

With the development of the society both significance and role of the forest were changing, causing the legislature, conditions of forest use, and attitude towards forests to change, too. Before industrial use of wood, people (underlings) used forests relatively freely and practiced actual multi-use: wood for firewood, construction, tool making, and livestock grazed in forests, people gathered litter there. The most important impact affecting the share of forests and their spread was the deforestation for settling and agricultural purposes, therefore the development of mines and iron works caused the forests to be the first in the firing line.

In this article we deal with conflicts of only some forest uses: deforestation for settlements and agriculture, mining and iron works, reforestation of Karst, and forest pasture. From Neolithic (4500–3500 BC) to the 15th century the deforestation was carried out, sometimes more, another time less intensely. Forests, which were abundant, were deforested for settlements and agriculture in the prefeudal and feudal era. Great changes took place from the end of the 9th century, when the social and economic conditions changed and feudalism began to prevail, to the 10th and, above

all, 11th century, when landed gentry formed on our territory. The forest, where the locals had numerous easements, produced no extra profit to the gentry. Agricultural areas were much more profitable, therefore the settling while deforesting was driven mostly by landed gentry.

Until the 15th century the underlings in exchange for tributes in money or natural produces mostly relatively freely used pastures and forest pasture in the forests, which were owned by landed gentry or communities. Major damage in forests was caused by goats. Throughout the history we encounter legislative measures forbidding goat pasture in forests and limiting their breeding. Along with increasing importance of forest and use of wood, forest pasture not only of goats, but of all livestock, was limited and also banned. From the 16th century on, the battle for forest and pasture rights between landed gentry and underling was fought.

Forest management plan for the forests of the Bled country estate at Pokljuka and Ribšica of 1859 allowed for one sixth of the forests can be excluded and pasture in them forbidden due to excessive pasture. Thus 1,646 ha of forests would have been protected annually. Conflicts between pasture beneficiaries and foresters were also arising at excluding the afforestation areas based on the laws on reforestation of Karst. Reforestation of Karst was not only a technically demanding task; it was also a large socially-economical bite. No matter how barren and lacking of forage the pastures were, poor Karst inhabitants didn't want to hand them over for afforestation; often they also could not because of their existential concerns. Therefore we should understand that conflicts and also fights between foresters and farmers – pasture beneficiaries were arising.

In the last fifty years the foresters in Slovenia "gained" many shrub sites and low yielding forests due to giving up the use of agricultural land. We should consider how to use both the potential of the shrub sites and nonperspective low-yield forests without a real ground on good sites in areas with dense forest coverage, which we do not intend to transform to forests with direct or indirect ameliorations. One option is pasture, but

pasture is of course immediately in conflict with large predators. However, something will have to be done, there are too many “nobody’s” plots of land in Slovenia.

6 VIRI

6 REFERENCES

- Britovšek, M. 1964. Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem. Slovenska matica, Ljubljana: 430 str.
- Kordiš, F. 1986. Idrijski gozdovi skozi stoletja. Soško gozdno gospodarstvo Tolmin: 114 str.
- Mihelič, D. 1987. Bamberška gozdna reda za Kanalsko dolino in bleiberški okoliš 1584. VTOZD za gozdarstvo Biotehniške fakultete v Ljubljani: 132 str.
- Panjek, A. 2015: Kulturna krajina in okolje Krasa. Založba Univerze na Primorskem, Koper: 154 str.
- Perko, F. 2016. Od ogolelega do gozdnatega krasa. Pogozdovanje krasa. Zveza gozdarskih društev Slovenije – Gozdarska založba in Založništvo Jutro, Ljubljana: 270 str.
- Perko, F. 2011. Gozd lahko živi brez človeka, ljudje ne morejo brez gozda. Zveza gozdarskih društev Slovenije – Gozdarska založba in Založništvo Jutro: 224 str.
- Smole, M. 1987. Začasni štajerski gozdni red 1539. VTOZD za gozdarstvo Biotehniške fakultete, Ljubljana.
- Štih, P. Simoniti, V. 2010. Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja. Modrijan: 276 str.
- Vilman, V. 2003. Lambert von Pantz in delavstvo Kranjske industrijske družbe. Tehniški muzej Slovenije, Ljubljana: 168 str.
- Vochl, S. Vidrih, M. 2013. Drevesno-pašni podsistem. Gozdarski vestnik: 71, 7-8: 354–364.
- Zgodovina Slovencev, 1979. Cankarjeva založba, Ljubljana: 964 str.
- Žumer, L. 1968. Lesno gospodarstvo. Zveza inženirjev in tehnikov gozdarstva in lesne industrije za predelavo lesa SRS, Ljubljana: 365 str.